

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ

На правах рукопису

ЯДЧУК Степан Володимирович

ГОСПОДАРСЬКИЙ МЕХАНІЗМ АГРАРНИХ
ФОРМУВАНЬ У РИНКОВИХ УМОВАХ

08.07.02.- Економіка сільського господарства і АПК

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Київ - 1997

00752187 (U)

Дисертація є рукописом.
Робота виконана в Інституті економіки НАН України.
Науковий консультант- доктор економічних наук, член-
кореспондент УААН
Б.Й.Пасхавер

Офіційні опоненти - доктор економічних наук, професор
академік УААН
В.В. Юрчишин;

доктор економічних наук, професор
А.Е.Юзефович;

доктор економічних наук, професор
А.О. Заїнчковський.

Провідна організація - Рада по вивченню продуктивних сил
України НАН України.

Захист відбудеться " 5 " ~~червня~~ листопада 1997р. о 14⁰⁰ годині на
засіданні спеціалізованої вченої ради Д.01.23.03 в Інституті
економіки НАН України за адресою:
252011, м.Київ-11, вул.Панаса Мирного, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотечі Інституту
економіки НАН України.

Автореферат розіслано " 24 " квітня 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
академік УААН

В.М.Трегобчук

І. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ.

Актуальність. Аналіз ходу аграрної реформи за останні п'ять років показує, що на базі колгоспів і радгоспів формуються нові організаційні структури, власниками майна і землі яких стають сільськогосподарські товаровиробники. При зміні форм власності на засоби виробництва і продукт, при переході до ринкової системи економічних відносин особливо актуальним є формування нового механізму господарювання, його структури і функцій, його економічних важелів. Новий господарський механізм повинен забезпечити необхідний рівень виробництва продукції сільського господарства, поєднати інтереси суспільства, АПК і особи.

Із всіх аграрних формувань найбільш перспективними є колективно - пайові та колективи власників. При колективно - пайовій формі власності змінюється старий механізм господарювання - селяни стають співвласниками, реальними суверенними господарями суспільних засобів та результатів виробництва, максимально зацікавлені в кінцевих результатах не тільки індивідуальної, а й спільної колективної праці. Це сприяє повнішій реалізації особистих і колективних інтересів, перетворення їх у головні рушії розвитку виробництва. В умовах колективно - пайових відносин власності значно зростає роль протизатратного механізму. Адже, чим вищий прибуток, а отже, і дивіденди, які виплачуються на паї. За допомогою пайової форми власності швидше і легше досягаються повна самостійність і відповідальність трудових колективів, розвиваються ініціатива і підприємництво, стимулюються різні підходи до вирішення виробничих та соціальних питань. Отже, формування нового господарського механізму в умовах поєднання колективних форм господарювання з приватною і колективно - дольовою формами власності слід вважати найбільш актуальним завданням і потрібно активно підтримувати.

Нині існують різноманітні аграрні формування: агрокомбінати, агрофірми, акціонерно - пайові об'єднання, науково-виробничі об'єднання, асоціації з обслуговування сільськогосподарського виробництва, по переробці, зберіганню і збуту продукції, розвиваються селянські (фермерські) господарства. Критерієм переваг того або іншого формування має бути кінцевий результат господарської діяльності - висока ефективність його виробництва. В таких умовах великого значення набуває вдосконалення внутрішньої структури і економічного механізму колективних сільськогосподарських підприємств.

Дослідження показали, що особисті інтереси і колективів впливають на результати виробництва, якщо первинні виробничі підрозділи і окремі працівники одержують права власника і товаровиробника, коли вони самостійно господарюють на землі, реалізують продукцію і розподіляють дохід. Господарство в цьому випадку перетворюється в асоціацію первинних виробничих підрозділів (орендних колективів, кооперативів), кожен з яких діє як самостійна одиниця господарювання із своїми рахунками у банку або його філіях. Формування структури господарств у вигляді асоціації різних первинних підрозділів вважається основним шляхом входження сучасних колективних господарств у ринок. Щодо радгоспів, то найбільш доцільним є приватизація їхнього майна з наступним перетворенням їх у колективні сільськогосподарські підприємства (КСП) або у відкриті акціонерні товариства (АТ). Головне тепер - зробити всіх сільських товаровиробників вільними, дати їм можливість самостійно розпоряджатися землею, іншими засобами виробництва, продукцією і доходами, що можливе через фермерство, роздержавлення існуючих виробничих структур АПК. Це забезпечить соціальну активність селян, стане збуджуючим мотивом для ефективної роботи. Бувшим колгоспам слід надати кооперативну форму, утворити внутрігосподарську кооперацію на основі невеликих асоціацій кооперативів і селянських господарств.

Широкі впровадження оренди, перетворення колгоспів та радгоспів в колективи власників майна і землі на приватній основі приведе до зміни їхньої організаційної структури, управління та всього господарського механізму сільського господарства і АПК.

В Україні за останні п'ять років відбувся значний спад сільськогосподарського виробництва, хоча основні ресурси (земля, засоби виробництва і люди) в АПК збереглися. Тому основну причину сучасної кризи в аграрному секторі слід вбачати в недосконалості виробничих відносин, що знаходять своє втілення в господарському механізмі. Отже, досвід розвитку складових господарського механізму сільського господарства, різні підходи до питань перебудови форм господарювання і власності вимагають наукового вивчення процесу, пошуку шляхів удосконалення відносин власності, організаційних форм розвитку сільськогосподарського виробництва, підвищення його ефективності. Ця суспільна потреба зумовлює наукову актуальність теми дисертації.

Ступінь розробленості проблеми. Дослідження форм господарювання, власності і складових господарського механізму аграрної сфери, традиційна проблема економічної науки. Проте в

умовах повної монополії державної власності на засоби виробництва і продукт та командно - адміністративної форми управління у добу радянської системи запропоновані вченими - економістами рішення не завжди могли досягнути бажаних результатів.

Формою прояву виробничих відносин в аграрній сфері на практиці є всі елементи господарського механізму (структура управління, планування, господарський розрахунок та ін.). Саме вони не відповідають вимогам переходу до нової ринкової системи економічних відносин, за якої координація суспільного процесу відтворення здійснюється головним чином за допомогою важелів ринку і державного регулювання.

Форми виробничих відносин, системи господарювання в АПК склалися в основному за умов екстенсивного розвитку економіки і не забезпечують прискорення соціально - економічного розвитку країни. Отже, розв'язання нових завдань вимагає глибокої перебудови господарського механізму, створення гнучкої і ефективної системи управління АПК: роздержавлення власності і приватизацію, перебудову матеріально - технічного постачання, вдосконалення системи ціноутворення, фінансування і кредитування, розробку та освоєння економічних нормативів довгострокового використання, всебічну демократизацію управління.

Майже всі теоретичні розробки проблеми до 1986 року були присвячені соціалістичному механізму господарювання. Тому перед нами постає необхідність аналізу попередніх теоретичних розробок, господарської практики і нового етапу розвитку аграрної сфери АПК в складі економіки України, потреба проаналізувати і узагальнити теоретичні розробки, практичний досвід в умовах кризових явищ і зробити теоретичні узагальнення та висновки, розробити рекомендації по вдосконаленню структури старого господарського механізму аграрних формувань в умовах переходу до регульованої ринкової економіки.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є аналіз існуючого господарського механізму аграрних формувань у взаємозв'язку з новими виробничими відносинами, що формуються, виявлення тенденції і структурних зрушень у механізмі основних аграрних формувань в умовах ринкових відносин і на цій основі розробка рекомендацій по удосконаленню цього механізму.

Дисертаційне дослідження є багатоаспектним. Тому автором визначений такий комплекс завдань:

- на основі аналізу об'єктивних економічних процесів і явищ в перехідній економіці України сформулювати зміст господарського механізму АПК в умовах ринкової економіки;
- поглибити теоретичне розуміння складових господарського механізму аграрних формувань АПК з переходом до ринкової економіки;
- обґрунтувати структуру господарського механізму АПК, його функції;
- розкрити особливості формування господарського механізму у різних аграрних формуваннях АПК, виявити вплив його на ефективність сільськогосподарського виробництва;
- розробити і рекомендувати до впровадження концепції розвитку сільського господарства та його фінансово-кредитної системи в умовах ринкової трансформації національної економіки;
- обґрунтувати необхідність індикативного та бюджетного планування виробництва, нормативного методу планування затрат і оплати праці, контрактної системи закупок сільськогосподарської продукції;
- розкрити особливості поведінки товаровиробників різних форм власності в ринкових умовах;
- встановити критерії і показники ефективності функціонування аграрних формувань в ринкових умовах;
- довести необхідність ув'язки господарського механізму аграрних формувань з іншими галузями економіки на основі економічних законів.

Предмет і об'єкт дослідження. Предметом дослідження є питання теорії розвитку господарського механізму в аграрному секторі, форм власності і їх впливу на ефективність сільськогосподарського виробництва, питання організаційної перебудови господарства на основі удосконалення відносин власності, в розвитку існуючих і нових виробничих формувань, теорії планування і управління, фінансово-кредитних важелів, інтеграції науки з виробництвом, стимулювання виробництва і праці, визначення рекомендацій та практичних заходів для вирішення цих питань і подолання кризових явищ в АПК.

Об'єктом дослідження є агросфера АПК України і різні форми підприємств, що її формують. Більш детально завдання дослідження вирішувалися на конкретних господарствах і територіальних комплексах західних областей України. Вихідною інформацією були річні звіти підприємств, державна та відомча звітність, наукові публікації.

Методологія та методика досліджень. Теоретичною та методологічною основою досліджень є науковий метод пізнання,

системний підхід до аналізу суспільних процесів, господарських формувань в АПК, вивчення їх в історичному аспекті, праці вітчизняних та зарубіжних вчених. В процесі поставлених завдань використовувались методи сучасного економічного та статистичного аналізу.

Наукова новизна. Дисертація є науковою роботою, в якій досліджено актуальні проблеми реформування усадкованого і основні шляхи формування нового ринкового господарського механізму аграрного сектора економіки, який повинен забезпечити його нормальний розвиток. Обґрунтовано теоретичні та практичні рекомендації перебудови цього механізму відповідно вимог ринкової економіки, що характеризуються науковою новизною і виносяться на захист:

1) обґрунтована принципово нова концепція створення ефективного господарського механізму функціонування аграрних формувань АПК в ринкових умовах, визначено його функції і завдання щодо подолання кризових явищ в аграрній економіці;

2) запропонована схема та методичні підходи до реформування колгоспів, радгоспів і сервісних організацій АПК, перетворення їх в колективні формування на приватній основі;

3) розроблені схеми управління новоствореними аграрними формуваннями (акціонерно - пайові, КСП, агрофірми, кооперативи, фермери) і АПК;

4) обґрунтована необхідність ринкового і державного регулювання аграрної економіки, впровадження індикативного і нормативного методу планування виробництва, затрат і оплат праці, нових фінансово-кредитних відносин, використання контрактної системи закупок сільськогосподарської продукції;

5) висунуті і обґрунтовані критерії і показники ефективності функціонування новостворених аграрних формувань у ринкових умовах;

6) доведені необхідність ув'язки господарського механізму аграрного сектора із економічними відносинами інших галузей АПК, формула розподілу їх сукупного прибутку.

Практична значимість, реалізація досліджень і апробація роботи. Теоретичні розробки в дисертації дозволили обґрунтувати пропозиції та рекомендації впровадження в аграрній економіці України складових господарського механізму (управління, планування, стимулювання, фінансово-кредитних важелів і т. д.) в умовах різних форм власності на шляху до сучасних ринкових відносин. Розкрито особливості і характерні риси економічної поведінки аграрних товаровиробників різних форм власності -

КСП, агрофірм, кооперативів і фермерів в ході реформування (роздержавлення і приватизації) старого господарського механізму.

Вироблені рекомендації в процесі виконання госпдогвірних тем отримали позитивну оцінку місцевих органів управління і втілені в життя в господарствах Волині (Методичні рекомендації по впровадженню внутрігосподарських орендних відносин у колгоспах та радгоспах. - Луцьк. - Облполіграфвидав - 1990) та ін.

Результати дослідження обговорювалися і схвалені на засіданні кафедри економіки та управління виробництвом Луцького індустріального інституту. Практичні результати дисертаційного дослідження знайшли відображення в навчально-методичних посібниках, підготовлених автором: "Госпрозрахунок і кредит у РАПО" /1988/, "Впровадження внутрішньогосподарських орендних відносин у колгоспах" /1992/, "Нормативний метод планування у колгоспах" /1987/, "Планирование и стимулирование научно - технического прогресса в АПК" /1987/ та ін.

Положення і висновки дисертації були апробовані на наукових конференціях Волинського державного університету імені Лесі Українки /1992-1993 рр./ та Луцького індустріального інституту /1991 - 1996 роки/, викладені у монографії "Розвиток господарського механізму організаційно - господарських формувань на селі" /Київ. - 1992./, навчальному посібнику "Господарський механізм аграрних формувань" /Луцьк. - 1996/, на республіканській науково-практичній конференції "Теорія і практика перебудови господарського механізму" 18-20 квітня 1990 р. - Міністерство вищої та спеціальної освіти УРСР. Київ, - 1990; на науково - практичній конференції "Потенціал українських систем: питання формування та розвитку" 27 - 28 травня 1993 р. /Київ. - 1993/.

Публікація результатів дослідження. Основні наукові положення, висновки та результати дисертації відображені в 48 роботах, у тому числі в монографії, двох навчальних посібниках, в 21 брошурі, в рекомендаціях виробництву. Загальний обсяг публікацій складає понад 87 друкованих аркушів, в тому числі автора 79 друк. арк.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається з вступу, п'яти глав, висновків та рекомендацій, списку використаної літератури. Вона викладена на 278 сторінках машинописного тексту, включає 17 таблиць і 6 схем.

Зміст роботи.

Вступ.

Глава I. Теоретичні основи вдосконалення господарського механізму в АПК.

1.1. Суть, структура і етапи розвитку господарського механізму в аграрній сфері.

1.2. Функції господарського механізму організаційних формувань АПК в умовах переходу до ринкової економіки.

1.3. Завдання та особливості реформування власності і господарського механізму організаційних формувань АПК.

Глава II. Вдосконалення структури аграрних формувань АПК в умовах роздержавлення і приватизації.

2.1. Концепція розвитку сільського господарства. Реформа земельних відносин.

2.2. Основні господарські формування в аграрній сфері. Реформування колгоспів та радгоспів.

2.3. Особисті підсобні і селянські (фермерські) господарства.

2.4. Особливості реформування міжгосподарських організацій та інтергації сільськогосподарських і переробних підприємств.

Глава III. Планування і управління аграрним виробництвом в ринкових умовах.

3.1. Суть і завдання державного регулювання розвитку аграрної сфери.

3.2. Основні напрями вдосконалення планування і прогнозування аграрного виробництва.

3.3. Вдосконалення системи закупок сільськогосподарської продукції.

Глава IV. Фінансово-кредитний механізм аграрних формувань.

4.1. Структура діючої фінансової системи і формування нового фінансово-кредитного механізму при переході до ринкової економіки.

4.2. Напрями вдосконалення цінового механізму, системи оподаткування та взаємозв'язків аграрних товаровиробників з державою.

4.3. Резерви вдосконалення фінансово-кредитних взаємовідносин аграрних формувань.

Глава V. Ефективність функціонування господарського механізму аграрної сфери в ринкових умовах.

5.1. Критерії і показники ефективності функціонування господарського механізму аграрної сфери.

5.2. Підвищення ефективності аграрного виробництва за рахунок вдосконалення господарського механізму.

5.3. Ефективність реформування сільськогосподарських підприємств та інтеграції науки з виробництвом.

5.4. Проблеми мотивації і стимулювання праці в сільському господарстві.

Висновки і рекомендації.

Список використаної літератури.

Декларація особистого внеску у розробку наукових результатів.

До основних наукових результатів, що становлять особистий здобуток дисертанта і виносяться на захист, належать:

- теоретичні обґрунтування структури і функцій господарського механізму аграрних формувань АПК в умовах ринкової економіки;

- концепція реформування господарського механізму колгоспів і радгоспів, особистих підсобних господарств, розвитку фермерства;

- рекомендації форм і методів планування, управління і державного регулювання аграрного виробництва в ринкових умовах;

- основні шляхи реформування фінансово-кредитного механізму аграрних формувань (нормативний метод кредитування, концепція ціноутворення і податкової системи);

- критерії і показники стимулювання праці і зростання сільськогосподарського виробництва, формула розподілу результатів суспільної праці між галузями АПК.

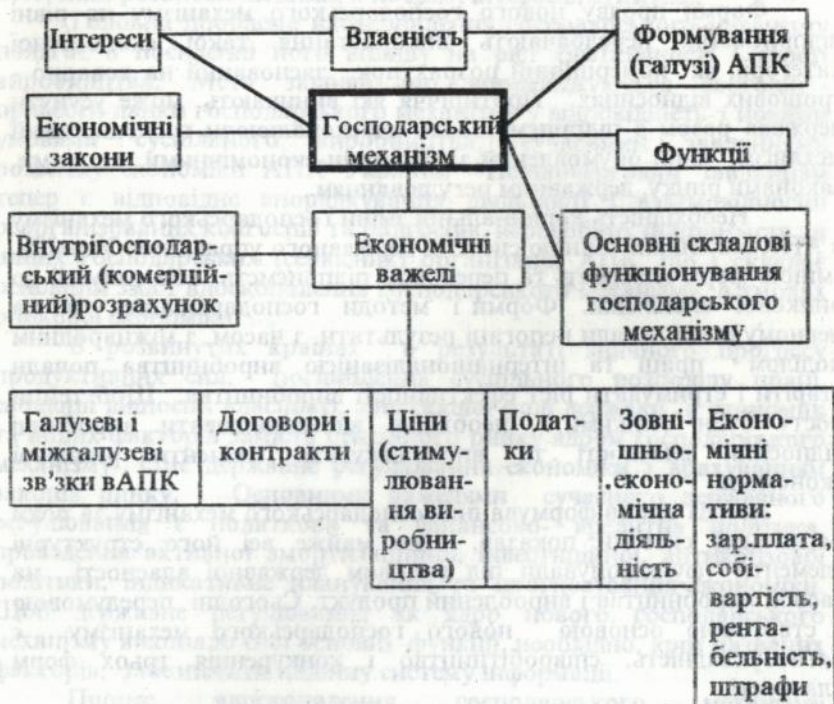
II. ОСНОВНІ НАУКОВІ ІДЕЇ, ПОЛОЖЕННЯ ТА ВИСНОВКИ ДИСЕРТАЦІЇ.

2.1. Теоретичні основи, структура, етапи розвитку, необхідність і завдання реформування господарського механізму аграрної сфери АПК.

Дослідженням встановлено, що господарський механізм - це сукупність способів, методів, форм і прийомів по веденню господарства, використання економічних законів, налагодженню господарських зв'язків, залученню людей у процесі виробництва до вирішення виробничих питань, використання наявного потенціалу, посилення мотивації праці.

Основою функціонування господарського механізму (див. схему 1) є інтереси і власність (держави, колективів, підприємників), різні формування (галузі) АПК на макро і мікро рівні. Складовими господарського механізму аграрних формувань АПК є планування

Схема 1. Структура функціонування господарського механізму формувань АПК

прогнозування, управління всіх рівнів (державне, галузеве, підприємств, колективів і самоуправління окремих власників). Забезпечення ефективного функціонування складових господарського механізму здійснюється через економічні важелі, які ґрунтуються на внутрігосподарському (комерційному) розрахунку і системі економічних нормативів, обумовлених відповідними економічними законами.

Головним суб'єктом механізму господарювання, управління економікою є суспільство, представлене державою, яка реалізує взаємозв'язок загальнонародних, колективних і особистих інтересів.

Господарський механізм АПК в умовах ринкової економіки передбачає три рівні функціонування: по-перше, на рівні галузей і сфер, який бере на себе держава; по-друге, на рівні підприємства, асоціацій, об'єднання, товариства і т. д.; по-третє, на рівні

фізичної особи, як власника (фермера, члена АТ, члена КСП, асоціації з паєм тощо).

Форми прояву нового господарського механізму на рівні підприємства передбачають використання такої економічної категорії, як комерційний розрахунок, заснований на товарно - грошових відносинах. Протиріччя які виникають, може усунути держава разом з підприємствами, вдосконалюючи господарський механізм, який обумовлений загальними економічними законами, законами ринку, державним регулюванням.

Необхідність кардинальної зміни господарського механізму в АПК викликана зміною системи державного управління України, зміною форм власності та переходом підприємств всіх галузей до ринкової економіки. Форми і методи господарювання, які на певному етапі давали непогані результати, з часом, з міжнародним поділом праці та інтернаціоналізацією виробництва почали старіти і стримувати ріст ефективності виробництва. Щоб темпи росту були стійкими, необхідно вдосконалювати виробничі відносини власності та впроваджувати елементи ринкової економіки.

Аналіз етапів формування господарського механізму за роки радянської системи показав, що майже всі його структурні елементи функціонували під впливом державної власності на засоби виробництва і вироблений продукт. Сьогодні передумовою і стартовою основою нового господарського механізму є багатокладність, співробітництво і конкуренція трьох форм власності.

З переходом підприємств до різних форм власності, до регульованих ринкових відносин в залежності від принципу розподілу можливі різні схеми структури господарського механізму. По функціональних ознаках господарський механізм АПК (об'єднання, підприємства) включає такі основні частини, зв'язані між собою: планування, управління, стимулювання, фінансофінансово-кредитну систему. Необхідною ланкою господарського механізму слід вважати систему важелів - ціна, зарплата, прибуток, договір, попит і пропозиція (маркетинг), господарський (комерційний) розрахунок. Використання економічних законів є першою і найважливішою функцією господарського механізму організаційних формувань АПК. Другою функцією господарського механізму є розв'язання соціально-економічних суперечностей. Найбільше значення для використання цієї функції має розв'язання суперечності між продуктивними силами і виробничими відносинами. Третьою функцією господарського механізму є реалізація форм власності, щоб відносини власності

сприяли розвитку продуктивних сил. Четвертою функцією господарського механізму організаційних формувань АПК є всебічний розвиток людини, її потреб, інтересів, стимулів.

Головна проблема вдосконалення господарського механізму полягає в посиленні його впливу на ріст ефективності і якості виробництва. Мета заходів що впроваджуються сьогодні - привести ланки господарського механізму у відповідність з новими умовами суспільного виробництва, сучасними завданнями розвитку економіки АПК України. Першочерговим завданням тепер є відповідне впорядкування діяльності і взаємовідносин реорганізованих колгоспів та радгоспів, переробних підприємств та інших господарських (сервісних) організацій АПК, що і складає основний зміст вдосконалення господарського механізму в умовах ринкової економіки.

В розвинутих країнах в результаті значного прогресу продуктивних сил, поглиблення суспільного розподілу праці, еволюції відносин власності, зростаючої ролі держави в економіці та інших факторів замість стихійного ринку ядром господарського механізму стає державне регулювання економіки з врахуванням законів ринку. Основними важелями сучасного державного регулювання є податкова та фінансово-кредитна політика, проведення активної амортизаційної, інвестиційної, антикризової політики, індикативне планування та прогнозування економіки. Щоб державне регулювання як ядро нового господарського механізму виконало свої основні функції, необхідно, крім названих факторів, забезпечити надійну систему інформації.

Процес вдосконалення господарського механізму безпосередньо зв'язаний з концепцією поетапного реформування структури економіки України, з широким використанням законів ринку, важелів державного регулювання, з інтеграцією економіки України у світогосподарчий комплекс.

Таким чином, виник цілий ряд невідкладних проблем, пов'язаних з необхідністю поєднання ринкових важелів і державного регулювання речових факторів виробництва, виробничих відносин, системи обміну, розподілу та споживання продовольства економічними методами, які повинні бути диференційовані в залежності від особливостей поточного моменту в житті країни, етапів переходу до ринкових відносин, довгочасної стратегії структурної перебудови агропромислового виробництва, тактики управління виробничими відносинами, особливостями економічної політики держави у регулюванні ринкових відносин. З цією метою необхідно здійснити:

структурну перебудову і переозброєння матеріально - технічної бази агропромислового виробництва, створення спеціалізованих агропромислових зон по замкнутому технологічному циклу, які б охоплювали виробництво і переробку сировини, доведення готових продуктів до споживача; створення умов для забезпечення поставки кінцевого продукту продуктових підкомплексів в загальнодержавний фонд. Разом з тим необхідна розробка чітких стабільних заходів переходу до ринку, включаючи перш за все стабільність купівельної спроможності гривні, стабілізації фінансово-грошової системи, державного регулювання виробничих відносин.

2.2. Реформування власності і структури колгоспів та радгоспів, внутрігосподарських відносин. Формування селянських (фермерських) господарств.

Основний напрям реформування колгоспів та радгоспів - здійснення їх роздержавлення і приватизації. Мова йде не про те, що великі підприємства не потрібні для сільського господарства, а про таку їх організацію, коли окремі працівники могли б реально бути власниками частки ресурсів і доходів. Спільний шлях роздержавлення і приватизації на внутрігосподарському рівні - встановлення частки або паїв, які належать конкретним особам, і відпрацювання системи розподілу доходів з урахуванням цих паїв. Важливо не лише встановити конкретну частку майна кожному працівникові, але й провести приватизацію і розподіл землі. Ця частка становить у середньому по Україні 4 - 5 га (тільки 1-2 га у щільно заселених західних регіонах і 8 - 10 га на рідше заселеному Півдні).

На початок 1996 року реформовано 10965 колгоспів і радгоспів або 95,4 відсотка до їх загальної кількості. Паювання майна проведено у 8455 господарствах. На базі розпайованих колгоспів створено 6929 колективних сільськогосподарських підприємств (КСП), 1241 спілку селян і кооперативів, 299 акціонерних товариств тощо (див.табл.1).

Як видно з таблиці 1, в процесі реформування колгоспів і радгоспів найбільшу питому вагу складають колективні сільгосппідприємства (71,1%), спілки селян і кооперативів (12,7) та колгоспи з пайовими відносинами (4,7).

Заслугує на увагу досвід роздержавлення і приватизації майна та землі колгоспів та радгоспів Львівської області. Тут за рішенням обласної Ради й адміністрації було створено Центр і

Таблиця 1.

Хід реформування відносин власності в колгоспах і радгоспах
України (на 1.01.1996 р.).

Показники	Колгоспи		Радгоспи		Разом колгоспів і радгоспів	
	кількість	%	кількість	%	кількість	%
Реформовано всього	9501	99,4	1464	75,7	10965	95,4
в т.ч. проведено паювання	8455	91,0	—	—	8455	91,0
Реформовано по напрямках:	9087	100	655	100	9742	100
колгоспи з пайовими відно- синами	460	5,1	—	—	460	4,7
колективні сіль- госпідприєм- ства	6666	73,4	263	40,1	6929	71,1
акціонерні то- варства	293	3,2	6	0,9	299	3,0
спілки селян	1189	13,1	—	—	1189	12,2
спілки коопе- ративів	52	0,6	—	—	52	0,5
здано в оренду	—	—	6	0,9	6	—
інші способи	427	4,2	5	0,8	431	4,4
Знаходяться в стадії рефор- мування	169	0,6	375	24,3	544	4,6

прийнято Програму приватизації майна та землі в АПК від 01.02.93 р., номер 277. Роздержавлення і приватизацію землі в області детально регламентує відповідне положення. Відповідно з ним, після визначення середньої земельної частки її власникам видається сертифікат на право приватної власності на земельний пай без визначення меж на місцевості. Запровадження сертифікату дало змогу селянам як юридичним особам вступити у спілки власників селянських господарств не тільки з майновим, а й з земельним паєм і отримувати дивіденди від його використання. Власникам сертифікатів була надана можливість передавати свої земельні паї в оренду фермерам, спілкам та іншим агроформуванням, отримувати за це гарантовану орендну

плату. Особливо це важливо для пенсіонерів - найменш захищеної групи населення. Введення сертифікату наштотувало селян на створення сімейних і родинних ферм. Попередні соціологічні дослідження на Львівщині дали змогу зробити прогноз, згідно з яким основна маса власників середніх земельних часток віддасть перевагу колективним формам господарювання на приватній основі. І лише до 15% землі може бути передано в оренду селянським (фермерським) приватним господарствам.

Розроблений пакет нормативних документів затверджено було обласною Радою і виконавчим комітетом після їх всебічного обговорення депутатами місцевих Рад, вченими, спеціалістами, селянами, громадськими і політичними організаціями у засобах масової інформації. Він дає можливість паралельно з сільськогосподарськими здійснювати реформування майнових відносин в АПК, зокрема персоніфікації колективних і міжгосподарських підприємств і організацій, а також приватизації майна державних підприємств АПК із залученням майнових сертифікатів товаровиробників. Найперше тут було вирішено проблему взаємовідносин між засновниками і трудовими колективами міжгосподарських підприємств (МГП), передавши безоплатно трудовим колективам цих підприємств і організацій частку майна відповідно до їх трудового вкладу (в межах до 30 відсотків). При цьому враховано майно МГП при визначенні середнього майнового паю по області, який береться за основу при перетворенні радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств у колективні.

Зусиллями вчених і практиків України знайдено механізм мотивації, який дозволяє при реформуванні колгоспу або радгоспу вирішувати проблему господаря на землі, тобто власника доходу на внутрігосподарському рівні. Формою, яка забезпечить на високому рівні самостійність первинного колективу в межах сільськогосподарського підприємства є внутрішньогосподарські кооперативи. Економічною основою таких кооперативів є майнові і земельні паї, а також оренда землі й основних засобів виробництва. В більшості господарств кооперативи створюють на базі виробничих підрозділів, або служб з таким розрахунком, щоб вони забезпечували виконання основного циклу робіт по виробництву продукції, чи наданню послуг. Розмір кооперативів може бути різний. Єдиної думки про розмір організаційної форми немає, а взагалі варіація чисельності від 2-3 до 50 чоловік. У великих за чисельністю кооперативах важче владнати внутріколективні відносини. В окремих господарствах створюють малочисельні кооперативи. В таких кооперативах кращі

внутріколективні відносини, але ускладнюються внутрігосподарські зв'язки. Більшість теоретиків і практиків сходяться на тому, що сільськогосподарському виробництву відповідають дрібногрупові форми - 8-10 чоловік. Первинних кооперативів у господарстві може бути більше десяти різних типів. Функціонально їх можна поділити на виробничі (землеробства, тваринництва, промислова переробка і будівництво) і обслуговуючі (автотранспорт, ремонт, побут).

В кооперативному господарстві міняються як роль спеціалістів так і управлінські функції - створюється консультативний кооператив. Функції управління кооперативним господарством зводяться до: а) координації діяльності первинних кооперативів; б) вирішення питань постачання і реалізації продукції (проведення науково-технічної і фінансової політики).

З розвитком обособлених товаровиробників на селі (фермери, кооперативи, малі підприємства) виникає необхідність в їх кооперації, тобто створення кооперативів другого порядку. Основною формою господарювання можуть бути кооперативи, в які об'єднуються як фермерські господарства, так і селянські, різні товариства, малі підприємства - на основі паїв. Принципи кооперації характерні для всіх: 1) добровільність (відкрите членство для всіх) і особиста участь в діяльності кооперативу; 2) наявність пайового внеску приватного чи орендованого; 3) матеріальна відповідальність майном кооперативу; 4) демократичність управління "один працівник - один голос" незалежно від розміру паю; 5) колективне вирішення соціальних питань. Досвід роботи окремих аграрних формувань приведено в дисертації.

Особисті підсобні господарства (ОПГ) вносять істотний вклад у поповнення продовольчого фонду і ринку України. Але доходів сім'ї недостатньо, щоб самостійно здійснювати інвестиції в створення селянського (фермерського) товарного господарства. Збільшення розмірів присадибних ділянок за останні чотири роки привело до розширення площ під зерновими і кормовими культурами, що сприяло збільшенню поголів'я худоби на подвір'ї селянина. Частка приватного сектора щодо всіх товаровиробників України помітно зросла і характеризується такими даними (див.табл.2).

Отже, розвиток приватного сектора на селі в умовах економічної кризи ще раз підтвердив свою життєздатність. Цей сектор не тільки виробляє зростаючу частку продовольчих ресурсів, але й вирішує важливі соціальні задачі. Його розвиток

Таблиця 2.

**Поголів'я тварин в громадському і приватному
секторах України (тис. голів)**

Вид тварин	Громадський сектор			Особисті підсобні господарства		
	1990	1995	В % 1995 до 1990	1990	1995	В % 1995 до 1990
Велика рогата худоба	21660	15742	72,2	3530	3883	110,0
в т.ч. корови	6354	5004	78,8	2173	2814	129,5
Свині	14989	8044	53,7	4958	5902	119,0
Вівці та кози	7888	3807	48,3	1115	1767	158,4
Птиця	142216	64876	45,6	112899	100198	88,77

сприяє підвищенню зайнятості, а також дозволяє спрямувати заощадження населення на виробниче надолуження.

Кількість фермерських господарств України на 1 січня 1996 року перевищила 35 тисяч юридичних осіб. В користуванні цих господарств знаходиться понад 700 тис.га сільськогосподарських угідь. Найбільше фермерських господарств в південних областях - Миколаївській, Одеській, Херсонській та Дніпропетровській. В середньому на господарство припадає 23 га угідь, в тому числі 21 га ріллі.

Аналіз матеріалів обстежень фермерів в Львівській області показав слідує. В середньому по області на одне фермерське господарство припадає 9 га угідь. В той же час в ряді районів фермерам виділені незначні площі, які не можуть забезпечити товарне виробництво продукції. Окремі фермери мають по 1,5-2 га. Тому частка виробленої продукції фермерськими господарствами ще низька - 1,5-2 відсотки, низька насиченість поголів'я худоби. Наприклад, на Волині 27,5% фермерів не мають худоби, а корів - 39,6%, свиней - 33,3 відсотка.

Всі селянські господарства обслуговують виробництво силами членів сім'ї. В середньому на фермерське господарство припадає 2,5 працюючого. Ще слабка матеріально-технічна база фермерських господарств. Ряд фермерів не мають тракторів, автомобілів, зернозбиральних комбайнів. Звідси напрашується висновок, що успішне функціонування фермерських господарств на даному етапі, в більшості випадків можливе тільки в кооперації з підрозділами господарств. Створення фермерських господарств

вимагає великих коштів, яких зараз бракує. Тому створення селянських (фермерських) господарств буде йти декількома шляхами: по-перше, нарощуванням виробництва в особистих підсобних господарствах і переростання їх у фермерські; по-друге, в міру постійного підвищення рівня механізації і автоматизації виробництва; по-третє, шляхом переходу від багатогалузевого до спеціалізованого виробництва.

На сучасному етапі найбільшого поширення можуть набути сімейні ферми, створені на принципах оренди або підяду. Фермер при цьому не є повним самостійним господарем. Повноправним господарем сім'я стає на наступних етапах, в міру нагромадження коштів і викупу ферми з землею.

Процес реформування міжгосподарських підприємств має свої особливості і специфіку. При наявності в них державної частки майна приватизуються вони шляхом перетворення у колективні міжгосподарські підприємства.

Отже, реформування власності колгоспів і радгоспів пройшло перший етап. Трудівники села наблизились до засобів виробництва: отримали вартісну частку майна і землі, які знаходяться на особистому рахунку кожного члена підприємства (КСП, агрофірми і т.д.).

Здійснення майнового і земельного паювання дало можливість перейти до другого етапу - створення формувальних ринкового типу: кооперативів, товариств, асоціацій, фермерських господарств. В основі їх діяльності вже не тільки трудова участь, а й право власності на майно і землю.

Аналіз теоретичних досліджень і практичного реформування колгоспів і радгоспів в умовах роздержавлення і приватизації дозволив зробити такі висновки і пропозиції.

1. Масова підтримка колективних господарств - скоріше підтримка соціальної системи, ніж економічної організації. Без колективного господарства життя на селі в сучасних умовах може стати значно складнішим, а для малозабезпечених (інвалідів, пенсіонерів, багатодітних сімей та ін.) неможливим. Тому формування альтернативної організаційної структури сільського господарства немислиме без гарантії людям села захисту їх соціальних інтересів. Шлях до цього пролягає через передачу соціальних функцій КСП місцевим органам державної влади. Цей процес можна назвати муніципальною реформою.

2. Колективні господарства мають важливі переваги, які надають їм їх розміри. Потрібно зберегти великі масштаби виробництва (систему полів, сівозміни, тваринницькі приміщення, переробні потужності, виробничу інфраструктуру тощо).

3. Колективним господарствам необхідно відродити стимули власності, отже докорінно змінити мотиваційний механізм господарської діяльності, а фермерським господарствам слід знайти можливість гармонійного поєднання виробничої та комерційної діяльності, що можливо шляхом утворення їх власних комерційних організацій.

4. Селянські (фермерські) господарства знаходяться в індивідуальному або сімейному володінні на основі особистого підсобного господарства. Принциповим є не розмір, а рівень товарності виробництва. На другому етапі їх розвитку (через 3-5 років) важливим буде їх інтегрування та проблеми економічного характеру: підвищення продуктивності праці і конкурентоспроможності своєї продукції, вигідні і стабільні канали реалізації власної продукції; як знайти стабільних і недорогих постачальників матеріально-технічних ресурсів, кредиторів тощо.

Третій етап (2000-2005 рр.) буде в основному завершальним у формуванні фермерства на Україні. Фермерам і асоціаціям необхідна буде значна кількість спеціалістів у галузі менеджменту і маркетингу, розвинута інформаційна база на комп'ютерній основі.

Таким чином, аналіз проблем реформування власності і організаційної структури, економічних відносин в аграрній сфері АПК України показав, що необхідна цілеспрямована державна політика по успішному вирішенню назрілих проблем, які не під силу окремим господарствам, галузям і сферам. Зокрема, використання землі в зоні Чорнобильської катастрофи, багатоукладність аграрної економіки і створення належних умов життя людей на селі, інтенсифікація сільськогосподарського виробництва, підготовка кадрів і розвиток аграрної науки.

2.3. Вдосконалення планування і управління.

Як показали дослідження, здійснення економічної реформи в Україні вимагає значного вдосконалення планування як на рівні держави, так і на рівні підприємств.

Досвід складання планів виробничої діяльності у сільськогосподарських підприємствах є достатній і це не становить особливих труднощів сьогодні як для спеціалістів, так і для фермерів. Водночас планування фінансової і збутової діяльності в умовах ринку має певні особливості, вимагає доброго вивчення законодавчої бази, особливо з питань оподаткування, ціноутворення, здійснення розрахунків з різними підприємствами. Якщо для командно-адміністративної системи характерним було те, що переважно вся продукція знаходилася збут за встановленими

цінами, то в умовах ринку ситуація значно змінюється. Підприємства, крім обсягу по державному контракту, мають самостійно шукати споживачів і визначати ціну на свою продукцію. Вдосконалення і спрощення вимагає також система планування і обліку виробництва, особливо в невеликих фермерських господарствах. Цей облік має забезпечити одержання об'єктивних даних для визначення доходу господарства, ефективності виробництва окремих видів продукції, розрахунку обов'язкових платежів державі.

Головне, на чому слід сконцентрувати наукові і практичні сили, щоб прогноз і план розроблялися на основі нових методологій та методики, в основі яких лежатиме індикативний (рекомендуючий) принцип. В індикативному плануванні прогноз поєднується з непрямым регулюванням соціально-економічних процесів через розгалужену систему законів і правових актів, які визначають основи діяльності урядових органів. У кожній країні його організація має свої відмінності, що дуже важливо для вивчення відповідного досвіду (США, Японії, Франції). Спільним для планів, розроблених у розвинутих країнах, є те, що в них, як правило, стратегічне рішення централізовано.

Економічні (планові) органи України, як свідчать дослідження, повинні розробляти прогнози на 10-15 років та індикативні плани до п'яти років. На новій основі слід відновити економічні служби в областях, районах і містах.

Дослідженнями встановлено, що нормативний метод планування аграрної економіки дає змогу вести боротьбу з безгосподарністю і марнотратством, за економію ресурсів і підвищення ефективності виробництва, що відповідає сучасним вимогам ринкових відносин і обмежених ресурсів. Всі нормативи поділяють на типові і індивідуальні. Типові нормативи виробничих витрат визначають для регіону, області, зони, мікророзни або району. Індивідуальні нормативи розробляють для окремого господарства або його підрозділів, де не діють типові нормативи або об'єктивні умови господарства відрізняються від тих, що закладені в типових нормативах. Їх розробляють спеціалісти господарства з врахуванням рекомендацій наукових установ. Основою їх розробки є технологічні карти, які відображають рівень технології виробництва, урожайність культур, продуктивність тварин і птиці. Нормативний метод дає змогу не тільки підвищити якість планування, обліку, контролю й аналізу виробництва, а й правильно організувати матеріальне стимулювання працівників госпрозрахункових підрозділів. Основою нормативного методу планування і обліку витрат на виробництво є нормативні

калькуляції витрат на 1 га у рослинництві і на 1 голову тварин. Основою для їх складання є оперативні завдання бригадам, фермам, загонам, ланкам по виробництву продукції, виконання робіт і надання послуг.

Особливої уваги потребує нормування оплати праці, як основного стимулу до високоефективної роботи. На сучасному етапі розвитку сільськогосподарських підприємств застосовуються два принципи планування фонду оплати праці: один - на основі валового доходу, а другий - на основі нормативів. Формування фонду оплати праці на основі валового доходу має значні переваги, бо при цьому здійснюється еластичний взаємозв'язок громадських і особистих інтересів членів трудових колективів. При оплаті праці в залежності від валового доходу величина матеріальних стимулів залежить не тільки від кількості і якості виробленої продукції, але і, що дуже важливо, від затрат на її виробництво. Тому оплата праці працівників від валового доходу - найбільш надійний протизатратний механізм. Вона, по своїй суті, є госпрозрахунковою, націлює роботу колективів на досягнення високих кінцевих результатів. Норматив (розцінка) від валового доходу визначається за формулою:

$$P = \frac{\text{ФО}}{\text{ВП} - \text{МЗ}} \times 100, \text{ де}$$

P - норматив в відсотках або розцінка на 100 грн. валового доходу;

ФО - фонд оплати праці; ВП - вартість валової продукції;

МЗ - матеріальні затрати на виробництво продукції.

Нормативи (розцінки) оплати праці від валового доходу встановлюються стабільними на ряд років. При оплаті праці від валового доходу її рівень за підсумками роботи за рік в розрахунку на одного працівника граничними розмірами не обмежується.

Дослідженням встановлено, що в ринкових умовах іншою повинна бути система управління в аграрній сфері. На нашу думку, система управління продовольчим комплексом повинна мати таку принципову структуру (див. схему 2):

- 1) макро- і мікрорівень служб управління;
- 2) вертикальні і горизонтальні зв'язки верхнього ешелону органів управління з обласними і районними службами та спеціалізованими підприємствами, як прямі так і госпрозрахункові (комерційні);

3) на мікрорівні - роль господаря-власника (керівника) підприємства, галузі (спеціаліста), міжгалузові економічні відносини.

На макрорівні вертикальні зв'язки управління здійснюють державні органи. Основними функціями цих органів управління є забезпечення товаровиробників всіх форм власності досягненнями НТП, інформацією, кадрами, землевпорядкуванням, елітним насінням і племінною худобою, захист рослин і тварин від хвороб.

Державні служби на макрорівні по вертикальних зв'язках також управляють органами АПК областей і районів, основними функціями яких є сервісне обслуговування товаровиробників на мікрорівні. Тут здійснюються горизонтальні зв'язки сільськогосподарських підприємств з всіма обслуговуючими ланками АПК та зовнішньоекономічні зв'язки з господарствами (підприємствами, фермами) аграрної сфери, країн СНД і Заходу.

Теоретичні дослідження і світова практика показали, що в перехідний період до ринкової системи господарювання вирішальне значення має роль держави. Вона полягає в тому, щоб забезпечити економічні та правові норми для ефективного функціонування вільних товаровиробників, не допускаючи монополізму, масового розорення господарств. При цьому міра і форми втручання держави у регулювання стану економіки повинні змінюватися відповідно до фаз: посилюватись в період депресії та криз і послаблюватись - у період поживлення і піднесення.

Стан економічної ситуації в АПК обумовлює пошук вдосконалення кредитування основного виробництва, вдосконалення кредитного планування, впровадження нормативного методу планування кредиту з врахуванням об'ємів товарної продукції, оборотності оборотних засобів. Кредит, умови його надання, повинні бути в певній мірі націлені на формування суспільно-необхідних затрат, на раціональні форми спеціалізації і організації виробництва. Кредитування основного виробництва повинно включати такі групи нормативів: коефіцієнт і довготу обороту оборотних засобів, середньорічну наявність оборотних засобів на виробництво 1 тис. гривень товарної продукції, долю кредиторів в структурі оборотних засобів.

Область відносин з приводу отримання інвестиційних кредитів доцільно регулювати нормативами, які повинні конкретизувати строки надання кредиту по виробничих об'єктах, з врахуванням нормативних параметрів галузі. Строки погашення кредиту повинні бути в тісному взаємозв'язку з будівельним лагом, з лагом освоєння капітальних вкладень. Доцільно в якості об'єкту кредитування брати комплекс вкладень на здійснення

Умовні позначення: ———— прямі зв'язки
 госпрозрахункові (комерційні) зв'язки

Схема 2. Управління Мінсільгосппроду України при ринкових відносинах (проект)

технологічного процесу.

Поряд з використанням методів регулювання потрібне активне втручання в ціноутворення.

Концепція ціноутворення повинна поряд з потребами оптимального розвитку сільськогосподарського виробництва враховувати найбільш важливі загальні цілі соціально-економічного розвитку країни, підвищення рівня народного добробуту і рівня споживання. Слід врахувати, що жорсткий контроль за цінами на сільськогосподарську продукцію з боку держави не стимулює росту її виробництва, тому, принципами цієї концепції повинні бути: 1) вільне формування цін відносно до умов ринку; 2) формування внутрішніх цін з врахуванням цін світового ринку; 3) регулювання попиту - шляхом державних закупівель сільськогосподарської продукції; 4) регулювання пропозиції - шляхом продажу на ринку державою раніше закупленої продукції; 5) попереднє встановлення розмірів виробництва та реалізації продукції шляхом встановлення державою відповідних квот та прийняттям ринкових статутів, в яких регламентуються обсяги виробництва і реалізації певної продукції, її якості та умови стимулювання ціною надпланової або позапланової продукції; 6) впровадження державою "захисного цінового механізму" з метою гарантування економічних інтересів виробників в умовах ринку, який ґрунтується на цінах підтримки господарств на основі нормативних витрат, або шляхом прямої оцінки виробничих витрат на одиницю продукції.

В цілому за цінами на сільськогосподарську продукцію та продукти, одержані з неї, потрібний контроль з боку держави, як з точки зору ступеня доступності цін для споживачів, так і з точки зору покриття витрат виробника. Особливо необхідний такий контроль в перехідний період до ринкових відносин. Термін завершення цього періоду визначатиметься не повнотою переведення підприємств на ринкові відносини, а повнотою задоволення попиту на кінцеву продукцію АПК.

Слідуючий напрямок вдосконалення фінансових відносин зв'язаний з організацією кооперативного кредиту. Організаційне оформлення обслуговування кооперативного та індивідуального виробництва слід завершити центральним кооперативним банком. В територіальному аспекті його структура зв'язується з формуванням обласних і районних кооперативних банків. Позики кооперативних банків можуть носити цільовий характер: на оренду виробничих приміщень і худоби, на придбання інвентарю, обладнання, насіння і кормів. Короткострокові позики надавати на 10-12 місяців, а довгострокові - на 10 і більше років. За

користування першим кредитом, на нашу думку, процент повинен становити 8-10, а за другий - 6-8 і нижче.

Однією з головних підойм, що регулює економічні взаємовідносини аграрних товаровиробників з державою, стає податкова система, яка повинна сприяти діловій активності і підприємництву, виходу країни з кризи. Сучасна податкова система, що формується в Україні, має відповідати перехідному етапу економіки, відображати і формувати нові відносини між суб'єктами та їх інтересами (держави - фінансових засобів, колективу - особистих доходів, господарства - у капіталовкладеннях). Проблему оподаткування слід вирішити у комплексі з ціноутворенням і реформою оплати праці. Податкова система повинна бути: стабільною, сприяти оздоровленню економіки, не допускати вільного тлумачення, бути зрозумілою платникам податків, сприяти скороченню штатів, мати мінімум необґрунтованих пільг, давати більше простору підприємництву, інвестиціям і НТП.

2.4. Критерії і показники ефективності господарського механізму, мотивації і стимулювання праці аграрних формувань в ринкових умовах

Неефективність колгоспного виробництва сьогодні пояснюється існуючим ставленням працівника до власності - землі та майна. Треба вирішити питання повного володіння безпосереднім виробником новоствореною вартістю (валовим доходом). Тільки після освоєння цього етапу можливе об'єктивне визначення ефективності колективних форм праці і виробництва. Тому основою реорганізації господарського механізму аграрних формувань є внутрігосподарські ринкові економічні відносини.

Зміст реформування господарств не слід розуміти лише як паювання. Цей процес має дві основні ознаки: зміна форм власності і впровадження товарно-грошових відносин. Тому, реформування колективних форм господарювання, як видно з теорії і практики, необхідно продовжувати реформуванням внутрігосподарських економічних відносин. Система оплати праці при цьому через економічний механізм товарних внутрігосподарських відносин автоматично змінюється на природний принцип задоволення матеріальних потреб виробника через власні доходи. Безпосередній виробник стане товаровиробником - власником доходів, їх господарем, коли останнє рішення у виробничому процесі він прийматиме сам, коли будуть ліквідовані перешкоди процесу

збагачення селян. Адже цей процес - це процес збагачення всього народу.

Аналіз господарської діяльності підприємств аграрної сфери АПК показав, що найбільш повно відобразити соціально-економічну ефективність їх діяльності можна лише за допомогою системи критеріїв і показників, кожен з яких відображає її окремі сторони, виконує свої, тільки їй властиві функції. Зокрема, в сільському господарстві виробництво певного продукту з одиниці площі та продуктивність поголів'я можна вважати одним з головних кінцевих показників виробництва. При плануванні і підбитті підсумків важливо врахувати якісну сторону кінцевих результатів - економічність: трудові і матеріальні витрати на одиницю продукції. Отже, в умовах переходу до регульованої ринкової економіки, кожна ланка аграрної сфери АПК повинна бути стабільно зорієнтована на безперервне підвищення соціально-економічної ефективності відтворення максимуму кінцевого продукту на кожну одиницю затрат і ресурсів при певних об'єктивних умовах. В даний час галузі, підприємства і організації АПК ще недостатньо зорієнтовані на кінцевий продукт. Проміжний і валовий продукт як в натуральній, так і у вартісній оцінці продовжує залишатись домінуючим у плануванні, моральному і матеріальному стиснуванні.

Як свідчить практика роботи сільськогосподарських товаровиробників України і фермерів розвинутих країн світу, кінцевий продукт і ефективність їх роботи у великій мірі залежить від роботи обслуговуючих, заготівельних і переробних підприємств та використання ресурсного потенціалу всіх ланок аграрної сфери АПК.

Як показали дослідження, в якості основного критерію соціально-економічної ефективності в аграрній сфері повинен виступати конкурентоспроможний рівень якості і цін сільськогосподарської продукції при оптимальному рівні затрат і виходу кінцевої продукції. Враховуючи вище сказане про критерії і показники, на нашу думку, головним узагальнюючим показником ефективності роботи аграрних формувань АПК України слід вважати норму прибутку на вкладений капітал (вартість основних і оборотних фондів), яку можна записати формулою:

$$Нп = \frac{\text{Сума прибутку (П)}}{\text{Вкладений капітал (ВК)}} \times 100, \text{ де}$$

Нп - норма прибутку (відсотків).

Таблиця 3.

Узагальнюючі показники ефективності роботи аграрних
формувань Волинського АПК (по даних річних звітів за 1995 рік)

№ п/п	Показники	Одиниця вимі- ру	Сіль- госп. підпр.	Тварин- ниць- кі об'- єдн.	Обслуг- ову- ючі підпр.	Загот. і пере- роб. підпр.	По АПК
1.	Кількість підпр.	шт.	396	35	100	50	581
2.	Фактичний прибуток	грн. крб.	0,13	0,2	0,3	2,2	2,83
3.	Затрати капіталу	- "	46,1	4,2	2,8	8,0	61,1
4.	Рентабельність	%	1,3	44,7	24,9	27,3	12,9
5.	Норма прибутку	%	0,3	20,6	10,7	27,3	4,63
6.	Сума прибутку на вкл. кап. при сер. нормі приб. по АПК (3 стр. х 4,63:100)	грн. крб.	2,14	0,19	0,13	0,37	2,83
7.	Необхідна доплат. (±)(6 стр. - 2 стр.)	- "	+2,01	-0,01	-0,17	-1,83	0
8.	Вирівняна рентаб.	%	18,6	16,2	10,8	4,6	12,9
9.	Фонд споживання: річний	млн. крб.	33,9	42,0	54,0	93,1	39,5
	на місяць	- "	2,8	3,5	4,3	7,7	3,3
	- "	грн.	28,26	35,04	42,98	77,57	32,93

Якщо рентабельність визначає ефективність поточних витрат, то норма прибутку визначає ефективність використання всього капіталу, включаючи вартість землі (для галузі). По нормі прибутку можна співставляти ефективність використання капіталу у всіх структурних ланках АПК.

Аграрний капітал в економіці існує не сам по собі, а в тісній взаємодії з іншими капіталами. Але умови їх функціонування різні. Тому і рентабельність за 1995 рік в сільському господарстві України становила 8% (без вартості землі), у промисловості - 25, у торгівлі - 30, а в банківській сфері - понад 100%. Висновок один - середню норму прибутку сільського господарства належить підняти до середньої норми прибутку в суміжних сферах економіки та АПК.

Для справедливих еквівалентного обміну потрібно в усіх галузях народного господарства запровадити єдину методику обчислення норми прибутку. Слід спочатку запровадити еквівалентні ціни, що формуються на основі середньої норми прибутку на авансований капітал. У разі реалізації продукції за ціною, нижчою від еквівалентної, товаровиробникові має відшкодовуватись різниця між еквівалентною та середньою ринковою, або заставною ціною. Для цього у бюджеті (у сфері

АПК) повинен формуватися спеціальний фонд регулювання доходів сільськогосподарських товаровиробників. Поряд з цим економічне регулювання виробництва продовольства має тісно пов'язуватись із загальною фінансовою системою держави, включаючи рівень оплати праці населення.

Нами на прикладі підприємств АПК Волинської області проведені дослідження і розподіл сукупного прибутку відповідно вимог і принципів ринку - рівновеликий прибуток на рівновеликий капітал, або по середній нормі прибутку. Відповідно річних звітів 581 підприємства Волинського АПК у 1995 році сума прибутку становить 2,83 трлн.крб, а затрати капіталу - 61,1 трлн.крб. (див. таб. 3).

Підставивши ці дані у вище приведену формулу, норма прибутку складає 4,63% (без вартості землі), а рівень рентабельності виробництва - 12,9 відсотка.

Як видно з таблиці 3, норма прибутку на весь вкладений капітал становить у сільгосппідприємствах 0,3%, яка не забезпечує розширеного відтворення і значно вищу рентабельність і норму прибутку в обслуговуючих, заготівельних та переробних підприємствах. В зв'язку з цим проведено вирівнювання норми рентабельності і перерозподіл прибутку через середню норму прибутку по АПК відповідно вимог принципу ринку по формулі:

$$D(i) = \frac{BK(i)}{100} \times \frac{\sum_{i=1}^k \Phi\P(i)}{\sum_{i=1}^k BK(i)} - \Phi\P(i), \text{ де}$$

$D(i)$ - доплата (+), вилучення (-) суми прибутку на вкладений капітал по групах підприємств (сільгосппідприємства (396) і т.д.);

$BK(i)$ - вкладений капітал по групах підприємств;

k - кількість груп підприємств (1,2,3,4);

$\Phi\P(i)$ - фактичний прибуток по групах підприємств.

Підставивши дані таблиці 3 у формулу по групах підприємств АПК отримали такі результати. По 396 сільгосппідприємствах сума прибутку на вкладений капітал, при середній нормі прибутку по АПК (4,63%) склала 2,14 трлн. крб., проти 0,13 трлн. крб. фактично, а доплата становить 2,01 трлн.крб. Вирівняна рентабельність повинна бути 18,6% проти 1,3

відсотка фактично. В обслуговуючих і переробних сферах слід виділити на користь товаровиробників сільгосп підприємств відповідно 0,17 і 1,83 трлн.крб.

Великої уваги заслуговує показник соціально- економічної ефективності аграрних формувань АПК - фонд споживання в розрахунку на працюючого (в рік, місяць). Як видно з таблиці 3, в середньому по аграрних формуваннях Волині річний фонд споживання одного працюючого склав у 1995 р. 39,5 млн.крб., а на місяць - 3,3 млн.крб. Останній коливається від 7,7 млн.крб. в заготівельних і переробних до 2,8 млн.крб. у сільгосп підприємствах. А в гривнях, відповідно, від 77, 57 до 28,26 грн. Важливо, що у 1996 році фонд споживання на душу населення зріс по народному господарстві та в аграрній сфері. Вартість набору з 22 основних продуктів харчування становив на жителя на 4 жовтня 1996 року по Україні 51,85 грн. ("Урядовий кур'єр", 2 листопада 1996 року). Отже, вирівнювання доходів працівників аграрної сфери АПК і зокрема сільгосп підприємств через норму прибутку має теж велике значення.

З перерозподіленого прибутку слід мінусувати фактично сплачені податки державі, а із залишкового прибутку формувати фонди підприємств. В першу чергу направляти прибуток у фонд розвитку виробництва та фонд споживання. Розподіл сукупного прибутку по природних зонах повинні проводити відповідні адміністративні і фінансові органи, з врахуванням спеціалізації господарств та структури реалізованої продукції.

Аналіз проблем мотивації і стимулювання праці в сільському господарстві дозволив зробити такі висновки і пропозиції. Досягати посилення спонукальних мотивів до праці у сільському господарстві можна: на основі вдосконалення механізму мотивації за рахунок забезпечення заробітної плати за кінцевими результатами з точним визначенням вкладу кожного працівника; поліпшення соціальних умов на селі; підвищення техніко-технологічного рівня виробництва та можливої у кожному конкретному випадку організаційно-господарської модернізації підприємств. Певна частка трудівників неохоча до прояву ініціативи та особистої відповідальності за результати прийнятих рішень. Такі особи, на нашу думку, не можуть самостійно господарювати в умовах ринкової економіки, їм слід поступово адаптуватись до нових умов.

Хибність нинішньої політики стимулюючої функції господарського механізму аграрних формувань АПК полягає не тільки в заниженні рівня доходів, а й у спричиненій нею структурі

і диференціації доходів, які руйнують мотивацію до праці, загострюють соціально-трудові відносини.

Висновки і рекомендації

Подальший розвиток економіки України і, зокрема, аграрного сектора АПК, значною мірою залежить від того, наскільки господарський механізм буде відповідати зростим потребам і новим умовам ринкової економіки.

1. В умовах перехідного періоду до ринкової економіки необхідно забезпечити керованість процесу ринкових трансформацій. Ринкові реформи повинні здійснюватися під впливом і контролем держави, яка сприяє їм відповідною законодавчою, економічною і організаційною політикою.

2. Регулююча роль держави не повинна призводити до одержавлення економіки АПК. Навпаки, процес приватизації, комерціалізації, створення конкурентного середовища будуть набувати все більшого поширення. Кінцевою метою ринкового реформування українського АПК є створення господарської системи близької до відповідних систем у розвинутих країнах. При цьому досягнення цієї мети повинне здійснюватися виваженими темпами, з урахуванням історичної, соціальної і економічної специфіки нашої країни.

3. Вирішальний вплив на характер нового господарського механізму в аграрній сфері відіграють процес роздержавлення земельної і майнової власності, а також різке скорочення державних заготівель, тобто відступ держави з ринку продовольства і сільськогосподарської сировини.

4. В організаційному плані ринкові перетворення знаходять своє втілення у створенні нових аграрних формувань різних форм власності і різних форм управління виробничими процесами. Для збереження крупних господарств з передовими технологіями і оптимальними розмірами виробництва потрібні колективні і кооперативні форми власності. При цих формах власності ключову роль відіграє побудова внутрігосподарських економічних відносин, адаптованих до ринкових умов. Нові внутрігосподарські відносини повинні вирішити дві проблеми: підвищити мотивацію до праці і економічну реалізацію права власності кожного члена.

5. Приватизація колективних господарств не є кінцевою метою реструктуризації сільського господарства. Це лише обов'язкова стадія формування нового типу підприємств у сфері виробництва і агробізнесу.

6. Альтернативну структуру сільського господарства України можуть утворити три типи приватних виробничих

підприємств: а) виробничі кооперативи; б) акціонерні товариства; в) селянські (фермерські) господарства. Перші два створюються в результаті реформування колективних господарств.

7. Головна проблема трансформації колективних господарств у акціонерні підприємства полягає у створенні механізму руху акціонерної власності. До найголовніших стимулюючих факторів створення такого механізму слід віднести: а) відсутність ринку цінних паперів у сільському господарстві; б) відсутність ринку землі; в) надання реформованими господарствами переваги закритій формі акціонерних товариств.

8. Важливим є розвиток особистих підсобних господарств. В даний час цей сектор виробляє майже половину сільськогосподарської продукції. Для розвитку його потрібна державна підтримка: продовжувати надання селянам земельних ресурсів; забезпечити доступ селян до кредитних ресурсів; організувати збутово-постачальницьку інфраструктуру для цього сектора; забезпечити селян малою механізацією.

Таким чином, дослідження теорії і практики формування господарського механізму аграрного виробництва ринкового типу показали, що він повинен забезпечувати комплексно орієнтацію всіх формувань АПК на високоефективні кінцеві результати, сприяти формуванню і підтриманню їх оптимальної відтворювальної структури у відповідності з вимогами сільськогосподарських товаровиробників та можливостями економіки держави.

III. ОСНОВНІ ПУБЛІКАЦІЇ ПО ТЕМІ ДИСЕРТАЦІЇ.

I. Монографії, навчальні посібники, брошури.

1. Господарський механізм аграрних формувань. Навчальний посібник. - Луцьк, 1996. "Надтир'я". - 13 друк. арк.

2. Розвиток господарського механізму організаційно-господарських формувань на селі /Монографія/. - К., 1992. - 12,36 друк. арк.

3. Впровадження внутрішньо-господарських орендних відносин у колгоспах /навчальний посібник/. - К.: Вища школа. - 4,36 друк. арк.

4. Госпрозрахунок і кредит у РАПО. - К., 1988. - 2,85 друк. арк.

5. Хозрасчет и самофинансирование в АПК /методические рекомендации/. - Луцк, 1988. - 1,4 печ.л.

6. Планирование и стимулирование НТП в АПК. - Луцк. 1987. - ВСНТО. 3,5 печ.л., в т.ч. автора - 1,0 печ.л.

7. Нормативний метод планування в колгоспах. - Луцк. 1987. - 1 друк. арк.

8. РАПО - в дії. Львів.: Каменяр. - 1987. - 2,19 друк. арк., в т.ч. автора - 2,0 друк. арк.

9. Коллективный подряд в промышленности. - Луцк, 1985. - 1,2 печ.л.

10. Господарський механізм аграрно-промислових об'єднань Волині - в дії. Луцк, 1985. - 3,0 друк. арк., в т.ч. автора - 1,7 друк. арк.

11. Целевые комплексные программы и их значение в управлении народным хозяйством. - Луцк, 1985. - 2,0 печ.л., в т.ч. автора - 0,7 печ.л.

12. Колективний підряд в сільському господарстві. - Луцк. 1984. - 3,0 друк. арк.

13. Совершенствование организации выполнения целевой комплексной программы "Сахар". - Луцк, 1983. - 3,0 печ.л., в т.ч. автора - 1,25 печ.л.

14. Економічний аналіз діяльності колгоспів і радгоспів. - Луцк, 1983. - 3,0 друк. арк.

15. Інтенсифікація - ключ до ефективності сільського господарства. - Ковель, 1983. - 2,0 друк. арк., в т.ч. автора - 1,0 друк. арк.

16. Социальные факторы ускорения научно-технического прогресса. - Луцк, 1982. - 1,8 печ.л.

17. Шляхи інтенсифікації. - Луцк, 1980. - 2,0 друк. арк.

18. Роль НТП в розвитку сільського господарства. - Луцк. 1979. - 1,75 друк. арк.

19. Науково-технічний прогрес і проблеми розвитку радянської економіки. - Луцк, 1978. - 2,0 друк. арк.

20. План і програма з питань економіки для народних університетів сільськогосподарських знань. - Луцк, 1978. - 3,0 друк. арк.

21. Методичні вказівки по впровадженню беззарядної організації і акордно-преміальної системи оплати праці в рослинництві у радгоспах. - Луцк, 1973. - 1,75 друк. арк.

22. Орендні відносини на селі. - К., 1990. - 2,8 друк. арк.

23. Методичні рекомендації "Впровадження орендного підряду в АПК". - Ківерці, 1990. - 1,5 друк. арк.

24. Методичні рекомендації по впровадженню внутрішньогосподарських орендних відносин у колгоспах та радгоспах. - Ковель, 1990. - 6,5 друк. арк.

II. Статті в журналах і збірниках.

25. Розвиток форм власності на селі. - Луцьк. Тези респ. наук. конф. - Луцьк, 1993. - 0,1 друк. арк.

26. Розвиток господарського механізму АПК. Тези конф. проф.-викл. скл. Луцького інд. ін-ту. - 1993. - 0,1 друк. арк.

27. Вдосконалення господарського механізму АПК. Тези конф. проф.-викл. скл. Луцького інд. ін-ту. - 1994. - 0,1 друк. арк.

28. Ефективність інтеграції науки з виробництвом в АПК. - Тези проф.-викл. скл. Луцького інд. ін-ту. - 1994. - 0,1 друк. арк.

29. Шляхи вдосконалення господарського механізму в АПК. - Деп. - Держ. НТ. бібл. Укр. 3.01.95 №10. - 1,2 друк. арк.

30. Соціальний розвиток села. - Луцьк. - 1989. - Тези в зб. Луцького педінституту "Минуле і сучасне Волині". - 0,2 друк. арк.

31. Особенности, направления и проблемы перестройки механизма АПК. - Луцк, 1988. - Деп. в ИНИОН АН СССР №33/93. - 1,3 печ.л.

32. Путем интенсификации. - Луцк, 1988. - Сборник Луцкого пединститута. - 0,8 печ.л.

33. Применение нормативного метода планирования. - Экономика сельского хозяйства и перерабатывающих предприятий. - М., 1988. - №3. - 0,1 печ.л.

34. Коллективный подряд: опыт и эффективность, препятствия и пути их устранения. - М.: Экономика сельского хозяйства. 1985, №1. - 0,1 печ.л.

35. Коллективный подряд: опыт и эффективность, препятствия и пути их устранения. - М.: Экономика сельского хозяйства. 1984, №12. - 0,1 печ.л.

36. Складові рентабельності. - К.: Хлібороб України. 1980, №10. - 0,1 друк. арк.

37. Об объективной оценке уровня использования земель. - К.: Экономика Советской Украины. 1981, №4. - 0,33 печ.л.

38. Резервы чистого дохода. - К.: Хлібороб України. 1979, №6. - 0,2 друк. арк.

39. Совершенствование организации и оплаты труда - резерв повышения эффективности сельскохозяйственного производства. - Информлисток, - Львов, 1976. - 0,1 печ.л.

40. Оптимальность специализации. - Информлисток. - Львов, 1975. - 0,2 печ.л.

41. Резерви підвищення ефективності використання основних виробничих фондів у колгоспах. - К.: Вісник сільськогосподарської науки. - Урожай, 1974, №3. - 0,37 друк. арк.

42. Народжені в пошуках. - К.: Хлібороб України. - 1977, №4. - 0,32 друк. арк.

43. Типізація і вдосконалення галузевої структури колгоспів Полісся із застосуванням електронно-обчислювальних машин. - К., 1976. Респ. збірник, вип. 52. - Вид. "Урожай". - 0,33 друк. арк.

44. Планирование и стимулирование производства. - М.: Экономика сельского хозяйства. 1974, №7. - 0,36 печ.л.

45. Ефективність виробничих затрат і вдосконалення їх структури. - Наукові праці Львівського с.г. інституту. т.36. - 1972. - 0,36 друк. арк.

46. Резервы повышения эффективности свекловодства. - М.: Сах. свекла, 1971. №11. - 0,2 печ.л.

47. Резервы общественного производства. - М.: Земледелие. - 1971. №11. - 0,76 печ.л.

48. Рентабельность - обобщающий показатель эффективности. - М.: Экономика сельского хозяйства. - 1971. №3. - 0,36 печ.л.

АНОТАЦІЯ

Ядчук С.В. Господарський механізм аграрних формувань у ринкових умовах.

Дисертація є рукописом.

Дисертація на здобуття вченого ступеня доктора економічних наук по спеціальності 08.07. 02. - економіка сільського господарства і АПК. Інститут економіки НАН України. Київ, 1997.

В дисертації досліджуються господарський механізм аграрних формувань в умовах роздержавлення і приватизації їх власності на шляху до ринкової економіки. Розроблені теоретичні основи і практичні рекомендації по перебудові старого механізму в умовах становлення багатогалуздової економіки АПК України.

Ключові слова: господарський механізм АПК, власність аграрних формувань, роздержавлення і приватизація, планування, управління, інтереси, економічні важелі.

АННОТАЦИЯ

Ядчук С.В. Хозяйственный механизм аграрных формирований в рыночных условиях.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.07. 02. - экономика

сельского хозяйства и АПК. Институт экономики НАН Украины. Киев, 1997.

В диссертации исследуются хозяйственный механизм аграрных формирований в условиях разгосударствления и приватизации их собственности на пути к рыночной экономике. Разработаны теоретические основы и практические рекомендации по перестройке старого механизма в условиях становления многоукладной экономики АПК Украины.

Ключевые слова: хозяйственный механизм АПК, собственность аграрных формирований, разгосударствление и приватизация, планирование, управление, интересы, экономические рычаги.

ANNOTATION

Yadchuk S.V. Economic Mechanism of agrarian formations in market conditions.

Dissertation for competition of academic degree of Doctor of Economic Sciences on speciality 08.07.02 - rural economics. Institute of Economics of the Ukraine. Kyiv. 1997.

In the dissertation is investigated economic mechanism of agrarian formations in the conditions of privatization of their property on the way to market economics. Elaborated theoretical principles and practical recommendations on the reorganization of the old mechanism in the conditions of formation of economics of the Ukraine.

Key words: economic mechanism, property of agrarian formations, denationalization and privatization, planning, management, interests, economic levers.

Підпи. до друку 16.04.1997. Формат 60x84 1/16
Папір друк. №1. Спосіб друку офсетний. Умовн. друк. арк. 2,3.
Умовн. фарбо-відб. 2,4. Обл.-вид. арк. 2,0
Тираж 100. Зам. 375

Відділ оперативної поліграфії при ІОЦ Волинського АПК
263000 м. Луцьк, вул. Винниченка, 67

AB 37.437